INGLIZ VA O‘ZBEK PAREMIOLOGIK MATNLARIDA SOMATIK OBYEKTLARNING LISONIY VOQELANISHI

Zokirova Dilsora Zohiddin qizi
Qarshi davlat universiteti o‘qituvchisi
Tel:+998906398076
e-mail: dilsorazokirova@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi paremiologik birliklarda somatik obyektlarning lisoniy voqelanishi strukturaviy, semantik va pragmatik mezonlar asosida tadqiq etiladi. Inson tanasi a’zolarini ifodalovchi leksik birliklarning maqol tarkibida sintaktik munosabatlarga kirishishi, obrazli mazmun hosil qilishi hamda umumlashgan hukmni shakllantirishdagi ishtiroki tahlil qilinadi. Tadqiqot materiallari sifatida bosh, ko‘z, qo‘l va tish komponentlari qatnashgan inglizcha hamda o‘zbekcha maqollar tanlandi. Qiyosiy tahlil orqali somatik komponentlarning ayrim hollarda inson faoliyatini ifodalovchi metonimik vosita, boshqa vaziyatlarda esa mavhum tushunchalarni konkretlashtiruvchi obraz sifatida namoyon bo‘lishi asoslanadi. Shuningdek, mazmuniy muvofiqlik bilan shakliy ekvivalentlik o‘rtasidagi farqlar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: somatik obyekt, somatizm, paremiologik matn, lisoniy voqelanish, sintaktik model, semantik transformatsiya, metonimiya, pragmatika, qiyosiy tilshunoslik.

Аннотация

В статье исследуется языковая реализация соматических объектов в английских и узбекских паремиологических текстах с точки зрения структурных, семантических и прагматических особенностей. Анализируются синтаксические функции названий частей тела, их участие в формировании образного значения и выражении обобщённого суждения. На материале пословиц с компонентами «голова», «глаз», «рука» и «зуб» выявляются общие закономерности и различия в организации

паремиологических единиц двух языков. Особое внимание уделяется соотношению формальной и семантической эквивалентности.

Ключевые слова: соматизм, паремиология, языковая реализация, семантика, синтаксис, метонимия, прагматика, сопоставительный анализ.

Abstract

This article examines the linguistic realization of somatic objects in English and Uzbek paremiological texts from structural, semantic, and pragmatic perspectives. It investigates how body-part lexemes function syntactically, contribute to figurative meaning, and participate in the expression of generalized propositions. The analysis focuses on proverbs containing the components *head, eye, hand,* and *tooth* and their Uzbek counterparts. The study distinguishes formal correspondence from semantic and functional equivalence and demonstrates how somatic vocabulary contributes to the organization and interpretation of proverbial meaning.

Keywords: somatic units, paremiology, linguistic realization, semantics, syntax, metonymy, pragmatics, contrastive analysis.

Kirish

Paremiologik birliklarning lingvistik xususiyatlari ularning qisqa shaklda murakkab mazmunni ifodalash imkoniyati bilan belgilanadi. Maqol oddiy gapdan farqli ravishda, muayyan vaziyat haqidagi xabarni bildirish bilan cheklanmaydi, balki undan umumlashtirilgan xulosa chiqarishga undaydi. Bunday mazmunning shakllanishida leksik tanlov, sintaktik qurilish, qarama-qarshilik, parallelizm va obrazlilik muhim o‘rin tutadi.

Inson tanasi a’zolarining nomlari paremiologik matnlarda mazkur vositalarning faol tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Bosh, ko‘z, qo‘l va tish kabi birliklar o‘zining bevosita anatomik ma’nosini saqlagan holda, ayrim kontekstlarda fikrlash, idrok, mehnat, ehtiyotkorlik yoki munosabatlarning turli jihatlarini anglatadi. Natijada somatik komponent maqolning nafaqat leksik tarkibida, balki uning semantik tashkil topishida ham ishtirok etadi.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi somatik maqollarni qiyoslashda faqat muayyan tana a’zosi nomining mavjudligini aniqlash yetarli emas. Bir xil somatik komponent turli maqollarda

turlicha mazmunni ifodalashi mumkin; aksincha, bir-biridan farqli tana a’zolari nomlari ishtirokidagi maqollar umumiy kommunikativ vazifani bajarishi ehtimoldan xoli emas. Shu bois mazkur masalani strukturaviy, semantik va pragmatik mezonlar birligida o‘rganish talab etiladi.

Tadqiqotning maqsadi ingliz va o‘zbek paremiologik matnlarida somatik obyektlarning lisoniy ifodalanish mexanizmlarini aniqlash hamda ularning shakliy va mazmuniy xususiyatlarini qiyosiy tavsiflashdan iborat. Tadqiqotning asosiy vazifalari somatik komponentlarning sintaktik vazifalarini aniqlash, ko‘chma ma’no hosil qilish usullarini tavsiflash va ikki tildagi maqollar o‘rtasidagi ekvivalentlik darajalarini izohlashni qamrab oladi.

1. Somatik obyektlarning lisoniy voqelanish mexanizmlari

Somatik obyektlarning lisoniy voqelanishi deganda tana a’zolari nomlarining muayyan til qurilishida namoyon bo‘lishi, boshqa birliklar bilan grammatik-semantik munosabatga kirishishi va matn mazmunini shakllantirishdagi ishtiroki tushuniladi. Paremiologik matnlarda bunday birliklar uch asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: bevosita anatomik ma’no, metonimik ko‘chish va obrazli-semantik kengayish.

Birinchi holatda somatik birlik tana a’zosining o‘zini anglatadi. Ikkinchi holatda tana a’zosi orqali inson yoki uning faoliyati ifodalanadi. Uchinchi holatda esa jismoniy tajribaga oid tushuncha mavhum ijtimoiy yoki axloqiy mazmunni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur mexanizmlar o‘zaro aloqador bo‘lsa-da, ularni tahlilda farqlash maqol mazmunini aniqroq izohlash imkonini beradi.

Masalan, ingliz tilidagi *Many hands make light work* maqolida *hands* so‘zi grammatik jihatdan gapning egasi tarkibida keladi. Biroq mazkur birlikning mazmuni faqat qo‘llarning jismoniy harakatiga taalluqli emas: u mehnatda ishtirok etuvchi kishilarni ham anglatadi. Shunday qilib, tana a’zosi nomi insonning faoliyat subyektini ifodalashda metonimik vazifa bajaradi. Maqolning umumiy hukmi birgalikdagi mehnat ishni yengillashtirishini ta’kidlaydi.

O‘zbek tilidagi “Bir qo‘l bilan qarsak chalib bo‘lmas” maqolida ham qo‘l obrazi muhim semantik vazifani bajaradi. Maqolning tashqi mazmuni jismoniy harakatning

amalga oshish shartini ko‘rsatsa, ko‘chma mazmuni o‘zaro ishtirok va hamkorlik zarurligiga ishora qiladi. Inglizcha va o‘zbekcha misollarda *hand/qo‘l* komponentlari mavjud bo‘lsa-da, ularning umumlashtiruvchi hukmi bir xil shakllanmagan: inglizcha maqol jamoaviy mehnat samaradorligiga, o‘zbekcha maqol esa muayyan harakatning o‘zaro ishtiroksiz amalga oshmasligiga urg‘u beradi.

Bu holat somatik komponentni alohida so‘z sifatida emas, butun maqolning mazmuniy tuzilishi tarkibida tahlil qilish lozimligini ko‘rsatadi. Komponentning lug‘aviy ma’nosi, sintaktik vazifasi va maqol ifodalagan umumiy hukm o‘zaro bog‘liq bo‘lib, paremiologik mazmun aynan shu munosabatlar orqali yuzaga chiqadi.

2. Somatik komponentlarning strukturaviy-semantik xususiyatlari

Ingliz va o‘zbek maqollarida somatik birliklarning qo‘llanishi ularning grammatik shakli va gap tarkibidagi o‘rniga ko‘ra farqlanadi. Ayrim maqollarda somatik birlik ega vazifasida kelib, umumlashtirilgan hukmning asosiy predmetini bildiradi. Boshqa holatlarda esa u vosita, obyekt yoki qarama-qarshi qo‘yilgan obraz tarkibida qatnashadi.

Ingliz tilidagi *Two heads are better than one* maqolida *heads* ko‘plik shaklida qo‘llanib, insonning fikrlash imkoniyatini ifodalaydi. Maqol ikki kishining fikri bir kishining fikridan samaraliroq bo‘lishi mumkinligini ta’kidlaydi. Bu yerda *head* anatomik nom sifatida emas, intellektual faoliyatni ifodalovchi metonimik birlik sifatida talqin qilinadi.

O‘zbek tilidagi “Bosh omon bo‘lsa, do‘ppi topiladi” maqolida esa *bosh* komponenti boshqa semantik vazifani bajaradi. U insonning hayoti va salomatligi bilan bog‘liq umumlashtirilgan mazmunni shakllantiradi. Maqol moddiy yo‘qotishlar o‘rnini keyinchalik to‘ldirish mumkinligini, insonning hayoti esa ustuvor ekanini ifodalaydi. Shunday qilib, bir xil somatik nom turli tillarda hamda hatto bir tilning o‘zida ham bir-biridan farqli konseptual mazmunlarni yuzaga chiqarishi mumkin.

Ko‘z komponenti ishtirokidagi maqollarni tahlil qilishda ham semantik va strukturaviy munosabatlarning o‘zaro aloqasi kuzatiladi. Ingliz tilidagi *Out of sight, out of mind* maqolida *sight* va *mind* o‘rtasida parallel sintaktik qurilish mavjud. Birinchi qism jismoniy ko‘rish imkoniyatining yo‘qligini, ikkinchi qism esa shaxs yoki hodisaning xotira

va fikrdagi o‘rnining susayishini ifodalaydi. O‘zbek tilidagi “Ko‘zdan yiroq — ko‘ngildan yiroq” maqolida ham takroriy sintaktik qurilish sabab-oqibat munosabatini obrazli shaklda yuzaga chiqaradi.

Biroq ushbu ikki maqolni mutlaq ekvivalent deb baholash to‘g‘ri emas. Inglizcha variantda *mind* komponenti aqliy jarayon bilan bog‘liq bo‘lsa, o‘zbekcha variantdagi *ko‘ngil* hissiy munosabatni ham ifodalashi mumkin. Demak, tarjima va qiyoslash jarayonida komponentlarning lug‘aviy mosligidan tashqari, ularning konnotativ xususiyatlari ham hisobga olinishi lozim.

Somatik obyektlarning strukturaviy-semantik tahlili shuni ko‘rsatadiki, maqolning ta’sirchanligi ko‘pincha somatik birlikning o‘zi bilan emas, balki uning boshqa komponentlar bilan munosabati, gapning parallel qurilishi va umumlashtirilgan hukmning mantiqiy tashkil topishi bilan belgilanadi.

Xulosa

Ingliz va o‘zbek paremiologik matnlarida somatik obyektlarning lisoniy voqelanishi leksik, grammatik, semantik va pragmatik omillarning o‘zaro ta’siri orqali yuzaga chiqadi. Bosh, ko‘z, qo‘l va tish kabi somatik birliklar maqollarda anatomik ma’nodan tashqari insonning fikrlashi, idroki, faoliyati va hayotiy tanlovini ifodalashga xizmat qiladi.

Qiyosiy tahlil somatik komponentlarning bir xil shaklda qo‘llanishi har doim ham mazmuniy tenglikni anglatmasligini ko‘rsatdi. Ayrim maqollar umumiy konseptual asosga ega bo‘lsa, boshqalarida somatik obraz turli pragmatik maqsadlarni amalga oshiradi. Shuning uchun inglizcha va o‘zbekcha paremiologik birliklarni o‘rganishda strukturaviy muvofiqlik, semantik yaqinlik va kommunikativ vazifani alohida mezonlar sifatida hisobga olish lozim.

Maqolaning ilmiy ahamiyati somatik komponentlarning maqol tarkibidagi vazifalarini kompleks yondashuv asosida tavsiflashda namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, paremiologiya va tarjimashunoslik uchun nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega. Kelgusida kengroq maqollar to‘plami asosida korpus tahlilini amalga oshirish, somatik komponentlarning qo‘llanish chastotasi va semantik guruhlarini aniqlash tadqiqot xulosalarining ishonchliligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1 Ochilova, Z. “Linguistic Study of Proverbs in English and Uzbek Languages.” *Acta NUUz*, 2024, 1(1.2.1), 322–325. https://doi.org/10.69617/nuuz.v1i1.2.1.1253.

2 Zokirova, D. Z. “Occurrence of Somatic Objects in Paremiological Texts in English and Uzbek Languages.” *Modern American Journal of Linguistics, Education, and Pedagogy*, 2025, 1(3), 724–727. https://usajournals.org/index.php/6/article/view/596.

3.Akbaraliyeva, K. “Somatic Proverbs and Their Synonymy: A Comparative Study of English and Uzbek.” *American Journal of Philological Sciences*, 2026, 6(1), 5–. https://doi.org/10.37547/ajps/Volume06Issue01-02.

4. Begjanova, D. “Structural and Syntactic Analysis of Paremiological Units of Uzbek, Karakalpak, and English Languages.” *Acta NUUz*, 2025. https://doi.org/10.69617/nuuz.v1i1.7.8458.